

НАВРОЦЬКИЙ О. О.,

аспірант

(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна)

УДК 372.42

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

У статті висвітлюються аспекти, які характеризують наявну в Україні систему нормативно-правового забезпечення прав дитини. З огляду на положення чинного законодавства України висвітлюються особливості, притаманні нормативній регламентації прав дитини. Зважаючи на те, що в Україні на нормативному рівні не визначено значення категорії «права дитини», пропонується авторський варіант відповідного поняття. Обґрунтовується думка, що перспективним напрямом вдосконалення нормативно-правового забезпечення прав дитини є розробка основ законодавчої регламентації прав дитини як учасника інформаційних відносин в мережі Інтернет.

Ключові слова: дитина, дитинство, правовий статус дитини, структура правового статусу дитини, права дитини, класифікація прав дитини.

В статье освещаются аспекты, характеризующие существующую в Украине систему нормативно-правового обеспечения прав ребенка. С учетом положений действующего законодательства Украины раскрыты особенности нормативной регламентации прав ребенка. В связи с тем, что в Украине на нормативном уровне не определено значение категории «права ребенка», предлагается авторский вариант соответствующего понятия. Обосновывается мнение, что перспективным направлением совершенствования нормативно-правового обеспечения прав ребенка является разработка основ законодательной регламентации прав ребенка в качестве участника информационных отношений в сети Интернет.

Ключевые слова: ребенок, детство, правовой статус ребенка, структура правового статуса ребенка, права ребенка, классификация прав ребенка.

The article highlights the aspects that characterize the regulatory framework of the existing rights of the child in Ukraine system. Taking into account the provisions of the current legislation of Ukraine, the features that are inherent in the regulatory regulation of the rights of the child are disclosed. Due to the fact that in Ukraine, at the normative level, not specifically to “children’s rights” category offers original version of the relevant concepts. It is proved that a promising way of improving the legal provision of the rights of the child is to develop the foundations of legislative regulation of the rights of the child as a participant in the information relations on the Internet.

Key words: child, childhood, legal status of child, structure of child’s legal status and rights of child, classification of children’s rights.

Вступ. Сучасний етап державного будівництва України позначився необхідністю подолання значних проблем у розвитку правової та політичної систем держави, системи державного управління, гуманітарної сфери, сфер економіки та соціального забезпечення. Водночас традиційно актуальним залишається питання щодо створення організаційно-правових умов для повноцінного забезпечення прав особи, а надто – прав дітей як однієї з найбільш соціально уразливих категорій населення. Тому практично актуальним, важливим для суспільства і держави залишається питання щодо належного нормативно-правового забезпечення прав дитини, визначення пріоритетних напрямів удосконалення юридичної регламентації її правового статусу. Отже, завданням юридичної науки є доктринальне обґрунтування зазначених аспектів, напрацювання пропозицій оптимізації правового статусу дитини.

Метою статті є висвітлення наявних сьогодні особливостей нормативно-правового забезпечення прав дитини, напрямів вдосконалення юридичної регламентації правового статусу дітей.

Результати дослідження. Методологічною засадою наукової розробки інституту прав дитини в Україні є те, що права дитини доцільно розглядати в контексті аналізу правового статусу особи (дитини). Правовий статус визначається в науці як юридично закріплене положення особи в суспільстві. У загальному юридичному значенні Ю.С. Шемшученко тлумачить правовий статус як сукупність взаємопов'язаних прав та обов'язків фізичних чи юридичних осіб, які визначаються актами національного і міжнародного законодавства та іншими нормативно-правовими актами [28, с. 44]. Поняття правового статусу охоплює певні елементи, які становлять його зміст і структуру. Під час аналізу структури правового статусу логічно зауважити, що головною складовою правового статусу є права й обов'язки. Н.І. Матузов називає права «серцевиною» правового статусу [21, с. 264]. Іншими елементами є гарантії належного здійснення зазначених прав та обов'язків, юридична відповідальність, обмеження та пільги, які встановлюються законодавством і покладаються на суб'єкта суспільних відносин тощо. Правовий статус дитини, відповідно, має подібну класичній структуру з певними особливостями. Звертаючись до розгляду елементів структури правового статусу дитини, ми свідомо уникаємо висвітлення обов'язків, тому що ця категорія всебічно досліджена юридичною наукою. Натомість зосередимо свою увагу на центральному елементі правового статусу дитини – суб'єктивному праві дитини.

По своїй суті суб'єктивне юридичне право дитини є одним із підвидів права особи. У науковій юридичній літературі права особи визначають, здебільшого, як узаконену й охоронювану державою можливість діяти певним чином, задовольняти власні інтереси [20, с. 71], [22, с. 181], [23, с. 211]. Тривалий час такий підхід вважався класичним. Але останнім часом деякі науковці акцентують увагу на тому, що призначення права особи полягає не лише в узаконеній можливості діяти певним чином, а й у значно ширших можливостях, більшому діапазоні дій. Так, А.М. Шульга зазначає, що права особи дають можливість будь-якій людині організувати вільну життєдіяльність на свій розсуд, вільно самовизначатися в суспільстві [27, с. 297]. Так чи інакше, але дитина, як і доросла повнолітня особа, в обов'язковому порядку має можливість діяти певним чином, задовольняти власні інтереси, створювати для себе можливості і вільно організувати свою життєдіяльність для їх реалізації. Саме тому закріплення прав дитини в законодавчих актах є індикатором того, що можливість дитини діяти певним чином є узаконеною, тобто охороняється державою і міжнародними інституціями. Остання обставина означає, що дитина має право не лише діяти певним чином, а і право вимагати, щоб інші суб'єкти суспільних відносин діяли в інтересах реалізації її права. *Першою особливістю нормативно-правового забезпечення прав дитини є те, що в чинних актах національного законодавства України категорія «права дитини» не визначається.*

Прямуючи до формування визначення змісту категорії «права дитини» зауважимо, що в національній правовій доктрині є певний досвід наукової розробки згаданого аспекту. Так, Н.М. Опольська у дослідженні «Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект)» (2010 р.) права дитини визначає як об'єктивно визначені соціально-економічним рівнем розвитку суспільства юридично гарантовані можливості задоволення потреб та інтересів дитини, реалізація яких є необхідною умовою для її нормального життя та гармонійного розвитку і здійснюється самою дитиною або за допомогою інших осіб, тобто гарантовані державою можливості задоволення потреб, що дають змогу дитині розвиватися відповідно до віку та індивідуальних задатків [25, с. 18]. Вважаємо, що таке визначення не є оптимальним, тому що воно не відображає класичну структуру суб'єктивного права, яка складається з трьох елементів: «право-поведінка» (право на власні дії), «право-вимагання» (право на дії з боку держави або зобов'язаної особи), «право-домагання» (право на забезпечувальні державно-примусові дії з боку держави) [29, с. 49]. Умовне виокремлення трьох елементів у структурі права дитини відповідає приписам міжнародних стандартів в галузі прав дитини, які містяться в Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. [13], у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [14], у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. [15], у Конвенції Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) про права дитини від 20 листопада 1989 р. [16], у Декларації про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх всиновленні, на національному і міжнародних рівнях від 3 грудня 1986 р. [17], у Мінімальних стандартних правилах ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») [18] та в Декларації про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів від 14 грудня 1974 р. [19]. Відповідно до зазначених документів, дитина не лише має узаконену можливість діяти певним чином для задоволення потреб та інтересів, а також має право вимагати від держави й інших суб'єктів суспільних відносин вчиняти дії та ухвалювати рішення, спрямовані на забезпечення повноцінної життєдіяльності. Спираючись на зазначене, *права дитини ми визначимо як передбачені нормами чинного законодавства і гарантовані державним впливом можливості самостійно вчиняти дії, спрямовані на створення умов для її повноцінної життєдіяльності задля досягнення добробуту*

в усіх сферах суспільного життя, а також вимагати обов'язковості вчинення таких дій третіми особами або державою за обставин, передбачених законом. Зауважимо, що повноцінна життєдіяльність і добробут є центральними сутнісними ознаками у визначенні прав дитини. Саме стан добробуту дитини як об'єктивна ситуація, коли в дитини є все, що задовольняє потреби її розвитку і сприятливо характеризує її в очах оточуючих, близьких і її самої є кінцевою метою нормативно-правового врегулювання статусу дитини.

Другою характерною особливістю нормативно-правової регламентації прав дитини в Україні є те, що *основи правового статусу дитини закладені в нормах Основного Закону України*: ст.ст. 24, 51, 52 закріплюють зобов'язання держави підтримувати і захищати дитинство, забезпечувати дитину від будь-яких форм насильства й експлуатації, утримувати і виховувати дітей-сиріт [1]. Більш детальну нормативну фіксацію права дитини знайшли в Законі України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III (далі – Закон про охорону дитинства) [2]. Відповідно до ст. 1 зазначеного акта, дитиною визнається особа віком до 18 років (повнолітня), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше. У час із народження до повноліття особа перебуває в особливому періоді розвитку, який законодавець визначає як дитинство. Саме тривалість у часі дитинства детермінує наявність в особі такого правового статусу як «дитина». На думку С.Г. Дроб'язко і С.А. Калініна про класифікацію правового статусу на загальний, спеціальний і індивідуальний, дітям притаманний спеціальний правовий статус, тобто статус особи залежно від віку та соціального становища [24, с. 171]. Водночас специфіка правового статусу дитини визначається не лише віком і соціальним становищем, а й іншими соціально значущими чинниками.

Третьою особливістю нормативно-правового забезпечення прав дитини є те, що *в Україні, як і в багатьох інших державах, на рівні законодавства права дитини порівняно із правами інших категорій громадян регламентуються більш детально*. Зокрема правовий статус дитини в Україні не передбачає такого значного обсягу юридичних обов'язків, визначеного законодавством для осіб, яким виповнилося 18 років (діти не зобов'язані утримувати непрацездатних батьків, не мають обов'язків щодо мобілізаційної підготовки тощо). Крім того, для неповнолітніх дітей передбачений полегшений режим окремих видів юридичної відповідальності (законодавством встановлено мінімальний віковий ценз для притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності) і водночас більш жорсткий режим юридичної відповідальності за порушення прав дитини. Також юридична конструкція правового статусу дитини передбачає, що на дітей розповсюджуються окремі обмеження громадянських прав, які не стосуються дорослих (право на шлюб, право поступати на державну службу).

Наступною характерною рисою нормативно-правової регламентації прав дитини в Україні є те, що *на законодавчому рівні права дитини передбачені багатьма законодавчими актами різного предмету правового регулювання, різної структури й особливостей регуляторного потенціалу*. Зазначене ускладнює формування універсальної класифікації прав дитини в умовах національної правової системи України. Так, аналізуючи положення вже згаданого нами Закону України «Про охорону дитинства», а також положення Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 р. № 281-XIV [3], Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV [4], Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375-VI [5], Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III [6], Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 р. № 796-XII [7], Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII [8], Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII [9], Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. № 2947-III [10], Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. № 2789-III [11], Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р. № 3671-VI [12], можемо констатувати значну кількість юридичних конструкцій закріплення прав дітей як учасників різних сфер суспільних відносин. Отже, маємо право висловити авторський погляд щодо умовної класифікації прав дітей залежно від сфери життєдіяльності людини на природні права і свободи дитини, громадянські (особисті) права дитини, права дитини у сфері публічно-громадського життя, права дитини в галузі культурно-духовного розвитку, права дитини у сфері економічних відносин і праці, права дитини в галузі оздоровлення та відпочинку, права дитини у сфері соціального забезпечення, права дитини як члена сім'ї, права дитини, яка має статус біженця, або розлученої із сім'єю. Варто зауважити, що групи прав дитини взаємопов'язані за змістом і відображають особливі соціально-правові можливості дитини як громадянина і члена соціуму. Деталізовано відповідні права дитини сформульовано в нормах згаданих актів.

На додаток, доцільно акцентувати увагу ще на одній особливій групі прав дитини, яка досі нормативно в Україні не визначається. Йдеться про права дитини як учасника обміну інформацією в

цифровому середовищі. Зважаючи на тенденції глобалізації та впровадження цифрових технологій у всі сфери життєдіяльності людини і державного управління, такий аспект не можна оминути. У місті Софії (Болгарія) 2016 р. було представлено Стратегію Ради Європи з прав дитини, в обговоренні якої взяли участь і представники України [29]. Положення документа визначають «права дитини в цифровому середовищі» як самостійну групу прав. Розвинені держави Європи останніми роками приділяють правам дитини в цифровому середовищі багато уваги. Так, в аналітичній доповіді «Діти Європейського Союзу в онлайн», підготовленій англійськими спеціалістами, зазначається, що через комп'ютери, ігрові консолі, планшети або смартфони цифровий світ надає дітям багато можливостей. Доступ до мережі Інтернет і цифрова грамотність поступово розглядаються як складова прав дитини на свободу вираження поглядів і освіти. Проте цифрове середовище також пропонує дитині шкідливий контент, постають питання порушення конфіденційності, захисту даних, сексуального насильства онлайн і надмірного впливу сексуалізованих зображень. У деяких випадках, таких як кібербулінг і самовикриття, власна поведінка дітей в Інтернеті може завдати шкоди іншим і становити небезпеку для них. Батьки і вчителі докладають зусиль для того, щоб встигати за розвитком технологій, проте розрив між поколіннями стає все більш очевидним [30]. Для України таке питання також актуальне. На підтвердження думки можна згадати, що на початку 2017 р. в Україні значного суспільного резонансу набули випадки схиляння дітей за допомогою соціальних мереж до антисоціальної поведінки і навіть призведення до самогубств. За офіційними даними Міністерства внутрішніх справ України, з початку 2017 р. органами Національної поліції було заблоковано 500 суїцидальних груп у соціальних мережах і понад 200 акаунтів їх організаторів і кураторів [31]. Водночас сьогодні на рівні системи національного законодавства України права дітей у цифровому середовищі не регулюються. З огляду на зазначене вважаємо, що *права дитини в цифровому середовищі є складовими правового статусу дитини. Їх перелік і гарантії доцільно регламентувати на законодавчому рівні та розробити правові основи адміністрування забезпечення дітей від негативного впливу соціальних мереж.*

Висновки. Зважаючи на вищезазначене, є підстави дійти висновку, що у вітчизняній правовій системі сформувалася особлива модель нормативно-правового забезпечення прав дитини, яка характеризується низкою особливостей. Так, в Україні на формально-юридичному рівні зміст категорії «права дитини» не визначається. Основи нормативно-правового забезпечення прав дитини закладено на найвищому законодавчому рівні – у Конституції України. До того ж права дитини порівняно із правами інших категорій громадян регламентуються більш детально і закріплюються в багатьох законодавчих актах різного предмету правового регулювання. Перспективним напрямом спільної роботи як науковців, так і законодавця є розробка основ нормативно-правового забезпечення прав дитини як учасника інформаційних відносин в мережі Інтернет, що обумовлено непоодинокими випадками небезпечного для дитини впливу соціальних мереж та інших ресурсів цифрового медіапростору.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996 р. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402–III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
3. Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 р. № 281–XIV // Відомості Верховної ради України. – 1999. – № 1. – Ст. 2.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
5. Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 45. – Ст. 313.
6. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558–III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 42. – Ст. 213.
7. Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 р. № 796–XII // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1991. – № 16. – Ст. 200.
8. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706–VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 1. – Ст. 1.
9. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706–VII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 1. – Ст. 1.
10. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947–III // Відомості Верховної Ради України – 2002. – № 21. – Ст. 135.
11. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. № 2789–III // Відомості Верховної ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70.

12. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р. № 3671–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 16. – Ст. 146.
13. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
14. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043
15. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042
16. Конвенція Організації Об'єднаних Націй «Про права дитини» від 20 листопада 1989 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021
17. Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх всиновленні, на національному і міжнародних рівнях від 3 грудня 1986 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_131
18. Мінімальні стандарти правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_211/print1452597611575357
19. Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів від 14 грудня 1974 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_317
20. Конституція України: офіційний текст : Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : [навч. посібн.] / М.І. Хавронюк. – 2-ге вид., переробл. і допов. – У. : Видавництво А.С.К., 2003. – 384 с.
21. Матузов Н.И. Теория государства и права: курс лекций [учебн. для студ. высш. уч. зав.] / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – М. : Юристъ, 2005. – 768 с.
22. Малько А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах : [учебн.-метод. пособ.] / А.В. Малько. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2007. – 300 с.
23. Комаров С.А. Общая теория государства и права : [курс лекций] / С.А. Комаров – М. : Манускрипт, 1996. – 286 с.
24. Общая теория права : [пособие] / В.А. Абрамович и др. ; под ред. С.Г. Дробязко, С.А. Калинина. – М : Белорусский государственный университет; издательство «Четыре четверти», 2014. – 416 с.
25. Опольська Н.М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Н.М. Опольська ; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2010. – 22 с.
26. Теорія держави і права : [навч. пос. для студ.] / А.М. Шульга, Л.В. Новікова, О.С. Передерій, Є.І. Григоренко та ін. ; за ред. А.М. Шульги. – Х. : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2014. – 464 с.
27. Шульга А.М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи : [монографія] / А.М. Шульга – Х. : «Майдан». – 2013. – 412 с.
28. Юридична енциклопедія : в 5-ти т. / упоряд. Ю.С. Шемшученко та ін. – К. : «Українська енциклопедія», 1998. – Т. 5. – 1998. – 733 с.
29. Микола Кулеба представляє Україну на Конференції Ради Європи з прав дитини // Офіційне Інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/mikola-kuleba-predstavlyaye-ukrayinu-na-konferenciyi-radi-ye-36951>
30. EU Kids Online (2014) EU Kids Online: findings, methods, recommendations (deliverable D1.6). EU Kids Online, LSE, London, UK. // LSE Research Online [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx>
31. Правоохоронці заблокували більше 500 так званих «груп смерті» та понад 200 їх кураторів: матеріали брифінгу від 1 березня 2017 р. // Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvs.gov.ua/ua/news/6139_Pravoohoronci_zablokuvali_bilshe_500_tak_zvanih_grup_smerti_ta_ponad_200_ih_kuratoriv_FOTO_VIDEO.htm

